

*S.Əliyeva. Füzuli Həmid Araslı yaradıcılığında
// Əlyazmalar yamur, 2019, № 2 (9), s.112-115.*

UOT: 82-1.512.162

Samirə Əliyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, böyük elmi işçi
AMEA M.Füzuli ad. Əlyazmalar İnstitutu,
Bakı ş. İstiqlaliyyət küç.26
e-mail: samira-1971@yandex.com

FÜZULİ HƏMİD ARASLI YARADICILIĞINDA

Akademik Həmid Araslının filoloji araşdırmaları içərisində Füzuli yaradıcılığına həsr etdiyi əsərlər elmi-metodoloji səviyyəsinə görə bu gün də ədəbiyyatşünaslıq elmimizin bədii-estetik səviyyəsinə misilsiz töhfələrdir. Bu tədqiqatlar Füzuliyünaslıq elminin inkişafında elmi-praktiki baxımdan yeni mərhələni təşkil edir. Onun Füzuli irsinə həsr etdiyi iyirmidən artıq məqalə və tədqiqatları 1958-ci ildə nəşr etdirdiyi “Böyük Azərbaycan şairi Füzuli” adlı konseptual monoqrafiyasında ifadəsini tapmışdır. Tədqiqatçının Füzulinin “Ənisül Qəlb”, “Leyli və Məcnun” əsərlərindən bəhs etdiyi məqalələr Türkiyədə çap olunmuşdur.

Açar sözlər: Həmid Araslı, M.Füzuli, məqalə, yaradıcılıq, akademik

Giriş

H.Araslının Məhəmməd Füzuli haqqında otuz ildən artıq davam edən dəyərli və hərtəfli tədqiqatları Füzuliyünaslıq elmində yeni və parlaq bir səhifəni təşkil edir. Cəsarətlə demək olar ki, alim Füzuli problemlərinin qoyulmasında və həllində, şairin Sovet İttifaqında və xaricdə tədqiqatçıları arasında demək olar ki, birinci yeri tutur. Həmid Araslının Füzuli haqqında ilk tədqiqatı 1938-ci ildə “Ədəbiyyat” qəzetində, sonra da 1939-cu ildə kitabça şəklində işıq üzü görmüşdür. O vaxta qədər şairin irsinin öyrənilməsi sahəsində əsasən türk alimləri Fuad Köprülünün və İsmayıl Hikmətin, sovet alimlərindən isə Y.E.Bertelsin fikirləri qüvvədə idi.

Ədəbiyyatşünas, professor, akademik, əməkdar elm xadimi Həmid Araslı 1909-cu ildə fevral ayının 23-də Gəncədə dünyaya göz açmışdır. Atası Hacı Məhəmmədağlı Ərəszadə zəmanəsinin mükəmməl təhsilli alim-ruhanilərindən olmuşdur. Atası qəzetlərdə çıxış edər, şəriət məsələləri ilə bağlı mülahizələr söylərdi. Ərəb dilindən etdiyi bəzi tərcümələri və yazdığı “Vəşrihi-fəraiz” adlı kitab alimin kitabxanasında saxlanılır. H.Araslı iki yaşına çatmamış atası vəfat etmişdi. Anası Dürrübəyim xanım savadlı qadın olmuş, oğlunda xalq yaradıcılığına, ədəbiyyata dərin maraq aşılıya bilmişdi.

Akademik H.Araslı 1935-ci ildən başlayaraq Füzuli yaradıcılığının hələ öyrənilməmiş bir sıra vacib problemləri ilə ardıcıl və mükəmməl şəkildə məşğul olmuşdur. Füzuli irsinin kamil bilicisi, daimi tədqiqatçısı, və ilk nəşirlərindən olan akademik H.Araslı hələ gənc yaşlarından Füzuli yaradıcılığı ilə müntəzəm məşğul olmuş, şairin əsərlərini ən müxtəlif konteksdən incələmiş və öz rəngarəngliyi ilə seçilən təqdirəlayiq elmi məqalələr yazmışdır. Alimin “Dahi Azərbaycan şairi Füzuli”, “Füzulinin müasirləri”, “Füzulinin həyatı”, “Füzuli-

linin ideali", "Füzuli və Vətən", "Füzulinin müəmmaları", "Füzulinin "Ənisül-qəlb" əsəri", "Dahi sənətkar", "Füzuli şeirinin gözəllikləri", "Füzulinin lirikası", "Füzulinin bir təmsili", "Füzulinin oğlu Fəzliyə nəsihəti", "Böyük mütəfəkkir, ölməz sənətkar", "Füzulinin çap olunmamış əsərləri" və onlarla başqa məqalələri, eləcə də şairin beş cildə nəşr etdirdiyi "Əsərləri"nin hər cildinə yazdığı ayrı-ayrı müqəddimələrdə qoyulan elmi-tədqidi fikirləri monumental "Böyük Azərbaycan şairi Füzuli" monoqrafiyasında yekunlaşdırılır. Şairin həyatı, mühiti, yaradıcılığının müxtəlif sahələri, lirikası, poemaları, fəlsəfi-elmi əsərləri, alleqoriyaları, hər üç dildə (türk. ərəb və fars dillərində) yaratdığı əsərlər, məktubları, müəmma və tərcümələrini ayrıca fəsillərdə araşdıran alimin bu monoqrafiyasında eyni zamanda şairin sənətinin özünəməxsus incəlikləri, ənənələrinə yaradıcı münasibəti və sonrakı türk şeirinin inkişafındakı əvəzsiz təsiri ilk dəfə olaraq elmi ardıcılıqla tədqiq olunmuşdur.

Akademik H.Araslı Füzuli irsinin öyrənilməsi tarixindən danışarkən yazırdı: "Dahi sənətkar Füzuli ustad bir şair kimi parlacağı zamandan etibarən, onun əsərləri təkcə yaşadığı mühitdə deyil, bəlkə də Şərqi hər tərəfində, xüsusən Azərbaycan dili anlaşılan ölkələrdə sevilə-sevilə oxunur. Gənc yaşlarında şöhrətlənən Füzulinin sənətkarlıq qüdrəti, onun şeir üfiqlərində yüksəlib söz sənətinin inkişaf yollarını işıqlandıran dühası şairin müasiri olan şeir, sənət həvəskarlarının diqqətini cəlb etdi. Məhz buna görədir ki, hələ şair sağ ikən onun müasiri olan təzkirəçilər və ədəbiyyatşünaslar Füzuli haqqında yazmağa, onun sənətkarlığından danışmağa başlamışdılar" (1, 5). Görkəmli alim Şərq təzkirəçiləri ilə yanaşı, Qərbi Avropa və rus şərqşünaslarının da Füzuli irsinə dair tədqiqatlarını araşdırmış, bunlara da öz əsərlərində yer ayırmışdır. O, Füzulinin tədqiq tarixi haqqında yazırdı: "Qərbi Avropada Füzulidən ilk dəfə bəhs edən alim Hammer olmuşdur. O, özünün "Osmanlı ədəbiyyatı tarixi" adlı əsərinin ikinci cildində Füzuliyə on dörd səhifəlik yer ayırmışdır.(1,10)

Akademik H.Araslı Gibbin Füzuli yaradıcılığı haqqında mülahizələrini analiz edərək yazırdı: "Gibb Füzuli irsinin bir sıra məsələlərini düzgün işıqlandırmış və Füzulinin qəlb şairi olduğunu göstərmişdir. Füzulidən yazarkən məqaləsinin bədii cümlələrlə başlayan Gibb, Füzuli yaradıcılığını Şərqdən doğan günəşə bənzətmiş, şairlərin Füzuli irsindən qüvvət almasını səyyarələrin günəşdən işıq alması ilə müqayisə etmişdir. Füzuli yaradıcılığının orijinallığından bəhs edən alim şairi müasirlərindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmək istəmiş, Füzuli dövründə Yaxın Şərq şeirində hakim rol oynayan cəhətlərdən danışmış və Füzuli dühasını qiymətləndirməyə çalışmışdır" (1,12)

Akademik Füzuli irsinin tədqiq tarixindən danışarkən qardaş Türkiyə alimlərinin yazdıqlarına da biganə qalmamış, öz mülahizələrində buna toxunmuşdur. Alim bu barədə özü belə yazırdı: "Füzuli irsinin öyrənilməsində Türkiyə tədqiqatçılarının da müəyyən əməyi vardır.Çox zaman qədim təzkirəçilərə tənqidi yanaşa bilməyən və Füzulini bir Osmanlı şairi kimi öyrənmək istəyən tədqiqatçıların işinə Köprülzadə yekun vura bilmişdir" (1,12)

Görkəmli alim Füzuli yaradıcılığını yüksək qiymətləndirərək özünün "Füzuli yaradıcılığı" adlı məqaləsində yazırdı: "Füzulinin yaradıcılığı son dərəcə zəngin və çoxcəhətlidir. Hələ gənc yaşlarında lirik şeirlərlə diqqəti cəlb edən bu istedadlı sənətkar orta əsrin bütün ədəbi janrlarında üç dildə əsərlər yaradıb, çox zəngin bir irs qoymuşdur. Füzulinin yaradıcılığında hər üç dildə yazılmış lirik şeirlər, alleqorik əsərlər, poemalar, nəsr əsərləri vardır. Şairin bu zəngin irsini ətraflı izah etmək üçün, hər şeydən əvvəl onun şeirə, sənətə olan münasibətini müəyyənləşdirmək lazımdır".(1,99). Lakin o, "Divan"larının müqəddimələrində, "Leyli və Məcnun"un girişində, ayrı-ayrı qitələrinə və qəsidələrinin nəsib və girizgahlarında şeir və sənət haqqında çox dolğun və mütərəqqi fikirlər söyləmişdir."

Akademik sənətkarın lirikasından bəhs edərək bu fikirləri yazırdı: "Füzulinin lirik şeirə, qəzəl yazmağa xüsusi əhəmiyyət verməsi təsadüfi deyildir. Bu, hər şeydən əvvəl şairin şeiri, sənəti özünün mütərəqqi görüşlərini geniş xalq içərisində yaymaq, ürək sözlərini xalq kütlələrinə çatdırmaq üçün sənətin kütləvi bir növündən istifadə etmək təşəbbüsündən irəli gəlmişdir" (1, 112)

Alim Məhəmməd Füzulinin nəsr əsərləri haqqında danışarkən isə şairi belə dəyərləndirir: “Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Azərbaycan dilində bədii nəsrin ilk nümunələrini yaradan sənətkardır. Füzulinin bir sıra məktubları, əsərlərinə yazmış olduğu müqəddimələr, fars dilində yazdığı “Səhhət və Məraz” və “Rindü Zahid” adlı əsərləri də bu dövrdəki nəsrin yaxşı nümunələrdir. Onun fars yazıçısı Hüseyn Kaşifdən təbdil etdiyi “Hədiqətüs-süəda” əsəri də Azərbaycan dilində ilk nəsr tərcüməsinin nümunəsi sayıla bilər” (1, 229)

O, Füzuli əsərlərinin nəşrinə 1940-cı ildən başlamışdır. Bu ildə akademik ilk dəfə olaraq dahi şairin “Leyli və Məcnun” poemasını latın əlifbası ilə nəşr etdirmişdir. Sonrakı illərdə o, Füzuli əsərlərinin ikicildliyini tərtib edir. Şairin lirikasını əhatə edən birinci cild 1944-cü ildə, poemalarından ibarət ikinci cild isə 1949-cu ildə nəşr olunur. Bu nəşrlərin ən böyük əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, H.Araslı bunları Bertelsin 1930-cu ildə aşkara çıxardığı dünyada ən mükəmməl Füzuli külliyatı (Sankt-Peterburq nüsxəsi) və Bakıda əldə edilmiş ən qədim divan (m.1572) əsasında hazırlamışdır. Beləliklə, 1944-cü və 1949-cu illərdə nəşr olunmuş bu cildlər o vaxta qədər mövcud olan Təbriz, Daşkənd və Türkiyə nəşrlərindən mükəmməl hesab edilirdi.

Akademik Həmid Araslının Füzulışünslük fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün qeyd etmək lazımdır ki, mötəbər qaynaq olaraq tarixi 1589-cu ilə aid edilən, Peterburq Şərqsünslük İnstitutunda saxlanılan, dünyada ən dolğun Füzuli külliyatını seçən alim şairin beşcildliyinin (1958-1985) tərtibi, farsca, ərəbcə mətnlərin azərbaycancaya tərcüməsi, şərh, lüğətlərin hazırlanması, giriş və müqəddimələrin yazılması kimi mürəkkəb mətnşünslük və nəşriyyat işlərində aparıcı sima idi.

Akademik özü Füzulışünslük üçün yeni olan mövzular işləyib hazırlamışdı. Bunlara nümunə olaraq “Füzulinin fars divanı”, Füzuli haqqında yeni kitab” (Hasibə Maziqunlunun “Füzuli və Hafiz” kitabı barədə), “Füzuli şeirinin gözəllikləri”, “Füzuli əsərlərinin öyrənilməsi tarixi”, “Füzulinin çap olunmamış əsərləri”, “Ən qədim və mükəmməl Füzuli divanı”, “Sözün qüdrəti”, “Füzulinin ideali”, “Füzuli yaradıcılığının ümumdünya əhəmiyyəti”, “Vətənpərvər şair”, “Nizaminin yeddi gözəl poeması ilə Füzulinin “Yeddi cam” əsərinin müqayisəsi” və s. məqalələrini göstərmək olar.

Füzuli irsinin dünyanın üç qitəsində yayıldığını göstərən alim bu haqda yazırdı ki, “Füzuli uzaq Çin və Hindistandan Balkanlara, Tatarıstandan Misirə qədər böyük bir sahədə şöhrət tapmışdır”.

Akademik Ziya Bünyadov Həmid Araslının Füzulışünslük fəaliyyətini yüksək qiymətləndirərək bu haqda yazırdı: “Mətlə`ül-etiqaad Azərbaycanda ilk dəfə 1958-ci ilk dəfə 1958-ci ildə Füzulinin ərəb qəsidələri ilə birlikdə çapdan çıxmışdır. Kitabın tərtibçisi akademik Həmid Araslı yazırdı: “Mövcud əlyazması özü də nöqsanlıdır: ortadan bir səhifə çatmır və katib bir sıra sözləri yanlış köçürmüşdür” əsərin ərəb dilindən olunan bu tərcüməsində arabir 1958-ci ildə çapdan çıxmış mətnə müraciət edilmişdir.”

Akademikin Füzulışünslük fəaliyyətinin sıralarında görkəmli ədib və alim Mir Cəlalın 30-cu illərin axırlarında Həmid Araslının redaktorluğu ilə nəşr olunmuş “Füzulinin poetik xüsusiyyətləri” adlı kitabını da qeyd etmək yerinə düşər. Sonralar 1958-ci ildə bu kitab bir qədər də geniş şəkildə, yenə də akademik Həmid Araslının redaktorluğu ilə “Füzuli sənətkarlığı” adı altında oxucuların ixtiyarına verilmişdi (5).

Ümumiyyətlə, klassik ədəbiyyatımızın, xüsusən də dahi Nizami və Füzuli yaradıcılığını tədqiqi sahəsində mötəbər nüfuzu şəksiz olduğu üçündür ki, dünya şöhrətli rus şərqşünası Y.E.Bertelsin Moskvada 1962-ci ildə İzdatelstvo Vostıçnyı literaturı nəşriyyatında işıq üzü görmüş monumental “Nizami və Füzuli” kitabının da məsul redaktorluğu məhz akademik Həmid Araslıya etibar edilmişdir. Bu faktlar bir daha Həmid Araslının füzulışünslük fəaliyyətinin epitetləri sayıla bilər (6).

H.Araslının Füzuli haqqında otuz ildən artıq davam edən gərgin və mükəmməl tədqiqatı Füzulışünslük elmində yeni və çox parlaq bir səhifə təşkil edir Akademikin “Böyük

Azərbaycan şairi Füzuli” kitabını bu sözlərlə bitirməsi bu gün də öz aktuallığını qoruyur: “Humanist sənətkarın bəşəriyyətin səadəti üçün oxuduğu nəğmələr bu gün daha səmimiyyətlə səslənir. Bu səmimiyyət, sədaqət və məhəbbət nəğmələri, dostluq və mehribanlıq təranələri Füzulilər böyüdən xalqın şərəf və iftixarı olaraq əsrlərcə yaşayacaqdır”. (1,300)

Yekun olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, akademik H.Araslı bu dünyadan köçən, lakin ərsəyə gətirdiyi tədqiqat və əsərləri ilə daim yaşayanlar zümərəsindəndir.

Nəticə

Orta əsrlər klassik Azərbaycan ədəbi şeirinin aktual problemlərini, bir çox görkəmli söz ustalarının yaradıcılıq inkişafını ilkin dəfə öyrənməkdə, onların ədəbiyyat tariximizdə olan yerini təyin etməkdə akademik Həmid Araslının müstəsna xidmətlərinin dəyəri ölçüyə gəlməzdir. Məqalədə görkəmli akademik H.Araslının elmi fəaliyyətində geniş yer tutan Məhəmməd Füzuli irsinin tədqiqi haqqında lakonik məlumat verilir. Onun yaradıcılığında özünəməxsus yer tutan Füzulışünaslıq fəaliyyəti ətraflı işıqlandırılır. Alimin bu mövzuya həsr edilmiş 20-dən artıq məqaləsi haqqında söhbət açılır, kitabları haqqında məlumat verilir.

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.H.Araslı. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli.Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı. Bakı – 1958, 312 s.
2. H.M.Araslı. Biblioqrafiya. Bakı – 1970. səh. 98 s.
3. H.Araslı. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı.Gənclik.1998, 731 s.
4. M.Cəlal. Füzuli sənətkarlığı. Bakı, ADU nəşriyyatı, 1958, 276 s.
5. M.Cəlal. Füzulinin poetik xüsusiyyətləri. Bakı – 1939.
6. Е.Э.Бертельс. Низами и Физули. Москва – 1962. Издательство Восточный Литературы. 553 с.

Самира Алиева

Физули в творчестве Хамида Араслы

Академик Гамид Араслы подробно изучил произведения многих классиков. Существенное место среди них занимает и Мухаммед Физули. Он занимался трансфонелитерацией произведений Мухаммеда Физули и с 1940 года начал их публиковать, он всегда был ведущей фигурой в данной работе. Творчеством Физули академик занимался более 35 лет, написал более 20 статей, а также опубликовал несколько книг.

Ключевые слова: Хамид Араслы, М.Физули, статьи, творчество, академик

Samira Alieva

M. Fuzuli in the activities of Hamid Arasli

Academician H.Arasly researched the works of many Azerbaijani classicals. M.Fuzuli takes great significance among them. He began to publish M.Fuzuli's books in 1940 and was the leading force of it. The academician engaged in researching Fuzuli's poetry for 35 years, published more than 20 articles and several books about it.

Key words: Hamid Arasly, M.Fizuli, article, activities, akademik.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 09.08.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 14.09.2019

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Azadə Musayeva tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.